

русь, свабоду эканамічных адносін, недатыкальнась асобы і прыватнай дзейнасці».

Такім чынам, выкарыстоўваючы распрацаваную намі аўтаматызаваную сістэму навучання студэнты маюць магчымасць хутка і зручна вывучыць матэрыялы пра сучасныя палітычныя партыі і рухі на Беларусі.

Яноўскі М. З.,
дацэнт

ПСІХАФІЗІЯЛАГІЧНЫЯ ДЭТЭРМІНАНТЫ АГУЛЬНЫХ І САЦЫЯЛЬНЫХ ЗДОЛЬНАСЦЕЙ ЧАЛАВЕКА

Ужо на пачатку навуковых даследаванняў здольнасцей асобы вучоных цікавілі іх сутнасць, абумоўленасць спадчыннымі фактарамі і гісторыяй жыцця чалавека, узасмасувязь агульных і спецыяльных здольнасцей, магчымасці іх дыягностыкі і вымярэння.

Паводле думкі Б.М.Цяплова, індывідуальна-псіхалагічныя здольнасці уплываюць на спыховасць выканання аднаго ці некалькіх ведаў дзейнасці. Здольнасці асобы не зводзяцца да наяўных навыкаў, умненняў або ведаў, але могуць аказваць уздзеянне на лёгкасць і хуткасць засваення ведаў, фарміраванне навыкаў. У цяперашні час псіхалагамі пераканаўча раскрыты прыродныя перадумовы здольнасцей і задаткаў. Пры гэтым агульнапрынята, што прыроджанымі могуць быць толькі анагама-фізіялагічныя асаблівасці, г.зн. задаткі, якія ляжаць у аснове развіцця здольнасцей, анопшнія заўсёды з'яўляюцца вынікам развіцця (Цяплова Б.М., 1985). Але існуюць і тэорыі, якія ігнаруюць прыродныя перадумовы здольнасцей і лічаць іх цалкам абумоўленымі толькі асяроддзем і выхаваннем.

Розныя аўтары вылучаюць розныя прыметы развіцця агульных здольнасцей, якія працягваюцца перш за ўсё ў навучанні:

-- тэарэтычнае мысленне, у тым ліку мысленне як здольнасць да ўнутранага плана дзеянняў (Давыдаў В.В.);

— здольнасць да пераносу прыёмаў разумовай дзейнасці (Кабанава-Мелер Е.Н.);

— спалучэнне сістэмнасці і дынамічнасці ведаў, г.зн. умненне актыўна ўжываць іх ў розных ўмовах (Самарын Ю.А.);

— здольнасць індывіда рухацца ад абстрактнага да канкрэтнага і наадварот;

— здольнасць дасягаць за больш кароткі час больш высокага засваення ведаў (Мянчынская Н.А.);

— фонд аператыўных ведаў і навучанне, якое ўключае рад асноўных якасцей розуму (Калмыкава З.І.);

— свядомы перанос прыёмаў разумовай дзейнасці (Кабанава-Мелер Е.Н.)

Н.С.Лейтэсам вылучаны актыўнасць і самарэгуляцыя як найбольш універсальныя ўзаемадзеючыя бакі «адзінай першаасновы здольнасцей». Пры гэтым устаноўлена сувязь уласцівасці актывізаванасці, адказнай за энергетычную складающую вышэйшай нервовай дзейнасці, з рознымі ўзроўнямі псіхічнай актыўнасці і ступенню схільнасці індывіда да самарэгуляцыі (Голубева Э.А., 1975; Крупной А.І., 1983; Русалаў В.М., 1979 і інш.)

Паняццю здольнасцей, якое развіваецца ў нашай псіхалогіі, адпавядае паняцце інтэлекту ў замежных даследаваннях. Арыгінальная канцэпцыя аб структуры інтэлекту належыць Р.Кетэлу. Ён дапускае існаванне двух яго тыпаў: бягучага, або аператыўнага, і крышталічнага, або стабільнага. Паводле думкі Р.Кетэла, крышталічны інтэлект вызначае прадукцыйнасць дзейнасці чалавека ў тых задачах, якія патрабуюць гатовых выпрацаваных раней разумовых навыкаў. Ён фарміруецца пад уплывам фактараў асяроддзя ў выніку назапашвання мінулага вопыту. Рэальна — гэта запас ведаў, умненняў, разумовых навыкаў, набытых у выніку навучання і гатовых да непасрэднага выкарыстання пры вырашэнні новых пазнавальных задач.

Аператыўны інтэлект характарызуе прадукцыйнасць дзейнасці ў зусім новых, незнаёмых сітуацыях, дзе стабільны інтэлект ужо не можа адыгрываць першаступенную ролю. Зместам аператыўнага інтэлекту з'яўляецца

здольнасць успрымаць зносіны і ўстанаўліваць заканамерныя сувязі паміж прадметамі і з'явамі рэчаіснасці. Аналагічную двухмерную канцэпцыю пабудовы інтэлекту развівае вядомы аўтар тэстаў Д.Векслер. Інтэлект, у адпаведнасці з яго вучэннем, — гэта сукупнасць уласцівасцей чалавека, якія забяспечваюць вызначаную паспяховасць дзейнасці. Вывучаючы агульныя здольнасці, В.С.Юржэвіч разглядае інтэлект у наступных аспектах. 1. Інтэлект як здольнасць да навучання, г.зн. той чалавек, у якога вышэй ўзровень інтэлекту, лягчэй, хутчэй і больш прадукцыйна вучыцца. 2. Інтэлект як здольнасць аперыраваць абстрактнымі сімваламі і зносінамі, як здольнасць разумець істотныя сувязі і адекватна рэагаваць на іх. 3. Інтэлект як здольнасць прыстасавання да новай сітуацыі.

Комплекснасць у вывучэнні здольнасцей дапускае ўлік сувязі іх характарыстык, якія адносяцца да іншых падструктур асобы і індывідуальнасці, у прыватнасці тэмпераменту, характару і матывацыі.

У залежнасці ад узроўню здольнасцей, навучання і ад накіраванасці асобы можна вылучыць наступныя напрамкі сувязей гэтых характарыстык. 1. Высокі ўзровень інтэлекту і навучання суадносіцца з высокай станоўчай накіраванасцю асобы. 2. Высокае навучанне суадносіцца з ярка выяўленай адмоўнай накіраванасцю. 3. Нізкае навучанне суправаджаецца станоўчай накіраванасцю, 4. Нізкае навучанне суправаджаецца нізкай накіраванасцю.

Прыняцце ў цяперашні час думкі аб адзінстве прыроднага і сацыяльнага ў чалавеку вызначае комплекснае вывучэнне здольнасцей на розных узроўнях і перш за ўсё псіхафізіялагічным. Увага даследчыкаў пры гэтым у значнай ступені канцэнтравалася на праблеме сувязі асноўных уласцівасцей нервовай сістэмы чалавека, функцыянальнай сіметрыі-асіметрыі галаўнога мозга, прадстаўлення аб спецыяльна чалавечых этапах вышэйшай нервовай дзейнасці і здольнасцей у цэласнай структуры індывідуальнасці. Так, спалучэнне слабасці, інертнасці садзейнічае часцей фарміраванню «мастацка-та» тыпу асобы.

Вывучэнне раду пазнавальных і камунікатывных здольнасцей чалавека выявіла залежнасць паміж паказчыкамі тыпалагічных уласцівасцей нервовай сістэмы і іх характарыстыкамі. Невербальныя і вербальныя здольнасці маюць сувязі з мастацкім або думкавым тыпамі. Першыя звязаны з дамінаваннем энергетычнага блока, сілай, лабільнасцю, актывізаванасцю, а таксама з перавагай развіцця правапаўшарных функцый.

Вербальныя здольнасці часцей узаемасвязаны з дамінаваннем рэгулярнага блока, слабасцю, інертнасцю і перавагай левапаўшарных функцый (Дэтлін Б.Д., 1975; Сіманаў С.В., 1981; Голубева Э.А., 1982).

Навучэнцы з найбольш выразнымі невербальнымі здольнасцямі, часцей «мастакі», валодаюць здольнасцю да дэтальнага, выразнага і яркага захоўвання ўяўлення аб аб'екце, да больш развітых пачуццёва-канкрэтных формаў мыслення, імпульсіўнасцю, цікавасцю, накіраванасцю да новых адчуванняў. Але ў іх цяжасці з адвольнай рэгуляцыяй паводзін і аперыраваннем абстрактнымі катэгорыямі (Кабардаў М.К., Матава М.А., 1988; Голубева Э.А., 1986, 1989; Азараў В.Н., 1988). «Мысліцелі», якія валодаюць вербальнымі здольнасцямі і выразнасцю левапаўшарных функцый, адрозніваюцца развітымі формамі апасродкавання ў пазнавальных працэсах; больш высокім кантролем, інтравертыраванасцю, адказнасцю. Але ў іх не так выяўлены непасрэдная цікавасць, дакладнасць і паўната ўспрымання памяці.

Вядучымі псіхалагічнымі фактарамі ў камунікатывных здольнасцях з'яўляюцца чулівасць, спагадлівасць, уменне адзначыць эмацыянальны стан другога чалавека і фізіялагічную рэактыўнасць, слабасць і лабільнасць нервовай сістэмы, дамінаванне паўшарных першасігнальных функцый.

Вывучэнне прафесіянальнай схільнасці, жадаемай сферы дзейнасці выявіла залежнасць іх ад перавагі аднаго з паўшар'яў, асабліва іх актывізаванасці і першай і другой сігнальных сістэм. Накіраванасць схільнасцей асобы на прыроду, тэхніку,

мастацкі знак, шырыню разумовай актыўнасці, неспецыфічную цікавасць абумоўлены псіхафізіялагічнымі здольнасцямі індывіда. Так, больш высокая агульнамазгавая актывізаванасць выяўлена ў асоб, якія схільныя да мастацкіх відаў дзейнасці, патрабуючых эмацыянальнай спагадлівасці, імпульсіўнасці, сілы рэагавання. Пры схільнасці да тэхнікі, работа з якой патрабуе цяжкіх і абцяжараных, уседлівасці, выяўлены нізкі ўзровень агульнамазгавой актывізаванасці. Правапаўшарная база псіхафізіялагічных функцый вызначае прыцягненне да заняткаў у сістэме «чалавек — чалавек», абумоўлівае такія якасці, як таварыскасць, эмацыянальнасць, дынамізм і шырыню камунікатыўных сувязей асобы.

Супастаўленне ўласцівасцей нервовай сістэмы па сіле з узроўнем разумовага развіцця паказала адсутнасць сувязі у гэтым накірунку, але хуткасць вырашэння рэпрадуктыўных арыфметычных задач у значнай меры залежыць ад уласцівасці рухавасці (Малкаў Н.А.). Псіхафізіялагічныя даследаванні паказваюць сувязь прадукцыйнасці міжвольнага рознага матэрыялу з электрафізіялагічным паказчыкам лабільнасці нервовай сістэмы, а адвольнага вялікага аб'ёму — з сілай нервовай сістэмы (Голубева Э.А., Трубікава Р.С.). Пры гэтым хуткасць і глыбіня завучвання залежаць ад супрацьлеглых уласцівасцей нервовай сістэмы — рухавасці, інертнасці. Механічнае запамінанне вялікага аб'ёму і працягласць яго захавання часцей сустракаюцца ў асоб з моцнай нервовай сістэмай; слабыя лепш захоўваюць асэнсаваны, лагічна структураваны матэрыял.

У тыповай сітуацыі вучэбнай дзейнасці пры нервова-псіхічным напружанні, якое выклікаецца дрэннай адзнакай, кантрольнымі работамі, іспытамі, індывідуальныя адрозненні ў ступені псіхічнага напружання залежаць таксама ад уласцівасцей нервовай сістэмы: у падлеткаў са слабай нервовай сістэмай памылкі ў сувязі з недастатковым размеркаваннем увагі ў кантрольных работах сустракаюцца значна часцей, чым ў звычайнай вучэбнай рабоце. Кантрольная работа ў вучняў са

слабай нервовай сістэмай адмоўна дзейнічае і на якасць выканання вучэбных дзеянняў і аперацый.

Разуменне псіхафізіялагічных механізмаў розных бакоў здольнасцей асобы дазволіць адекватна ажыццявіць дыферэнцыраваную дыягностыку, больш эфектыўна рашаць задачы прафесійнага навучання асобы ў розных відах дзейнасці.

Глубачэнка В.М.,
канд.пед.наук

МУЗЫЧНА-ТВОРЧЫЯ ЗДОЛЬНАСЦІ АСОБЫ І ІХ РАЗВІЦЦЁ Ў ПРАЦЭСЕ НАВУЧАННЯ

Любое цывілізаванае грамадства, якое клапаціцца аб сваёй будучыні і імкнецца да прагрэсіўнага развіцця, зацікаўлена ў фарміраванні людзей ініцыятыўных, нестандартна мыслячых, здольных да пераўтваральнай дзейнасці на карысць гэтага грамадства. Невыпадкова ў галіне музычнай адукацыі развіццё музычна-творчых здольнасцей навучэнцаў на розных ступенях вучэбна-выхаўчага працэсу — адна з прыярытэтных задач.

Пад музычна-творчымі здольнасцямі мы разумеем якасці асобы, якія дазваляюць паспяхова, на творчым узроўні займацца музычнай дзейнасцю. Як вядома, творчасць патрабуе ўключэння шырокага кола фізічных, разумовых, дуніўных сіл суб'екта ў працэс дзейнасці. Таму асноўнай праблемай, з якой сутыкаюцца даследчыкі тэорыі творчасці, з'яўляецца сістэматызацыя творчых здольнасцей. Адна пры гэтым абапіраюцца на ўмоўна выдзеленыя фазы творчага працэсу (ад музычных адчуванняў да музычнага інтэлекту), другія — на тыя ці іншыя спосабы дзеяння (тэхнічныя, слыхавыя), трэція зыходзяць з наяўнасці канкрэтных відаў музычнай дзейнасці (слуханне, выкананне, стварэнне музыкі) і інш.

Перш чым весці гаворку аб музычна-творчых здольнасцях, мы лічым неабходным